

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ

Сучасна геополітична структура Європейського континенту зазнає суттєвих змін. В результаті сучасна Європа характеризується численними процесами геополітичної фрагментації: Європи концентричних кіл, центру-периферії, сфер впливу, економічної та безпекової регіоналізації тощо. Під впливом світової економічної кризи Європа є економічно й політично розділеною. Наразі відбувається переструктуризація сучасного геополітичного простору на основі економічної, політичної та безпекової фрагментації. Основним параметром та виміром формування геополітичного простору сучасної Європи і присвячене дане дослідження.

Ключові слова: *Європейський геополітичний простір, сфери впливу, фрагментація, структуризація, суміжні європейські простори, ЄС, Східна Європа, Західні Балкани, Балто-Північноєвропейський регіон, Росія.*

Contemporary Europe lives through the stage of crises in financial, economic, social and as a result political spheres. More often the idea about the return to the 'concert of nations' in Europe is used in political academic and practical rhetoric. This idea leads to the certain fragmentation in Europe on the basis of different criteria: core-periphery, spheres of influence, security and economic regionalization and so on. Europe witnesses the restructuring of the present-day geopolitical area on the basis of economic, political as well as security fragmentation. The article is devoted to the study of the main parameters and dimensions of the contemporary European geopolitical area.

* к.політ.н., доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Key words: *European geopolitical area, spheres of influence, fragmentation, structuring, European borderlands, EU, Eastern Europe, Western Balkans, Baltic-Nordic region.*

Современная геополитическая структура Европейского континента существенно меняется. В результате современная Европа характеризуется многочисленными процессами фрагментации: Европа концентрических кругов, центра-периферии, сфер влияния, регионализацией пов экономической сфере и сфере безопасности. Под влиянием мирового финансово-экономического кризиса Европа оказалась экономически и политически разделённой. Происходит переструктурирование современного геополитического пространства на основе экономической, политической составляющей, а также в сфере безопасности. Исследованию основных параметров и измерений формирования современного геополитического пространства Европы и посвящена данная статья.

Ключевые слова: *европейское геополитическое пространство, сферы влияния, фрагментация, структурирование, соседние европейские пространства, ЕС, Восточная Европа, Западные Балканы, Балто-Североевропейский регион.*

Останнім часом все частіше лунають ідеї повернення Європи до «концерту націй», які є наслідком численних кризових процесів як в Європі, так і в системі сучасних міжнародних відносин. Ідея європейської єдності, яка передбачалася засновницькими угодами, вже не є визначальним фактором формування європейського геополітичного простору. В результаті Європа повертається до системи конкурентних відносин між державами-націями, із спробами Німеччини отримати переважаючі позиції у збереженні європейського інтеграційного поля.

З огляду на це **актуальність** даної роботи полягає в дослідженні факторів та критеріїв формування сучасного європейського геополітичного

простору. Визначення тенденцій розвитку геополітичних відносин дає можливість оцінити масштаб сучасних змін для умов формування відносин між державами на глобальному та регіональному рівні.

Метою статті є визначити основні тенденції та виміри фрагментації європейського геополітичного простору. Поставлена мета визначає наступні **завдання** дослідження:

- встановити основні причини сучасних перетворень в рамках європейського геополітичного простору;
- визначити особливості процесів в рамках ядра європейського інтеграційного поля;
- визначити основні виміри та тенденції фрагментації в Європі на сучасному етапі;
- проаналізувати геополітичну структуру суміжних європейських просторів, визначити рівні впливу процесів в межах ЄС на регіональні параметри даних просторів;
- дослідити роль ЄС у геополітичному структуруванні суміжних європейських просторів.

Дослідження процесів, що відбуваються в рамках ЄС, є актуальною науковою проблемою в Україні та світі, з огляду на важливість Європи в сучасних міжнародних відносинах. ЄС виступає одним із центрів сучасної геополітичної структури світу, а процеси в рамках ЄС та суміжного із ним прострів визначають зовнішньополітичні стратегії як держав Союзу, так і сусідніх держав, України, зокрема. Особливістю даного дослідження є дослідження основних факторів, що впливають на сучасну розстановку сил в Європі, а також здійснити спробу проаналізувати можливі варіанти розвитку геополітичних процесів в рамках європейського простору. В роботі залишається осторонь дослідження ролі і місця України в рамках європейського геополітичного простору з огляду на виокремлення даної проблеми у якості самостійного наукового дослідження.

В основу дослідження покладені роботи європейських та американських дослідників, таких як М. Емерсон, Дж. Фрідман, М. Папіч, Дж. Скотт, Р. Уеслі, Й. Зелонка, Н. Волтон, Н. Попеску, Я. Кобзова тощо. Значним науковим матеріалом виступили дослідження аналітичних центрів Європейської ради зовнішньої політики та «Стратфор». Дані роботи присвячені різним аспектам функціонування ЄС та сусідніх йому регіонів на сучасному етапі. Думки та ідеї їхніх авторів дали змогу автору даної статті прослідкувати ключові тенденції фрагментації та переструктурування сучасного європейського геополітичного простору.

Сучасні зміни європейського геополітичного простору відбуваються під впливом наступних чинників. По-перше, трансформація світової геополітичної структури внаслідок світової економічної кризи. Геополітична структура постбіполярного світу сформувалася з трьох ключових центрів—Сполучених Штатів Америки, Європи та Китаю. Наразі США, як домінуюча політична й військова потуга, разом із Європою та Китаєм зосередилися на шляхах вирішення економічних кризових явищ. США демонструють певне відсторонення від європейських процесів, перефокусувавши свій центр уваги на Азію і Близький Схід. По-друге, посилення фактору Росії у європейській геополітиці. У ситуації відсутності узгодженої загальноприйнятої концепції ворога російський чинник виступає переважно фактором зовнішньої загрози, що веде до фрагментації у безпековій сфері. Російський чинник ідентифікується у якості загрози країнами Центральної Європи та країнами Балтії, саме вони наголошують на необхідності посилення безпекових механізмів НАТО (а часом і ЄС) в Центрально-Східноєвропейському просторі. В свою чергу, все це відбувається на тлі посилення військового та енергетичного співробітництва Франції та Німеччини із Росією.

Реструктуризація та фрагментація європейського геополітичного простору

В першу чергу європейський геополітичний простір може поділятися на країни-члени ЄС, країни-нечлени ЄС та європейські суміжні простори.

Очевидно, що Європейський Союз виступає центральним структурним елементом, оскільки саме політика ЄС визначає динаміку політичних процесів всередині європейського геополітичного простору та поза його межами. Питання власне і полягає в тому, що процеси всередині ЄС мають наслідком певну реструктуризацію Європи. Економічна криза єврозони поставила питання подальшого розвитку європейського континенту. Криза триває, але вона еволюціонувала з кризи у банківській сфері в економічну і, ширше – політичну кризу. Сьогодні на порядку денному для Європи стоїть питання управління в межах європейського геополітичного поля у XXI столітті – це криза довіри.

Реструктуризація європейського геополітичного простору відбувається у різних вимірах. Першим таким виміром є розподіл на центр і периферію. У термінах М.Емерсона мова йде про «центральне концентричне коло». [3, 3] Ідея твердого ядра передбачала, що із приєднанням до шести країн-засновниць європейської інтеграції решти європейських країн, ЄС набуватиме федералістської структури. Однак федералістська концепція виявила перші ознаки фрагментації ядра: країни, що активно підтримували федералістські засади ЄС (Німеччина, Бельгія, Італія), країни, що дистанціювалися від федералістської ідеї (Франція, Нідерланди), країни, із скептичним ставленням до євроінтеграції на політичному рівні (Велика Британія).

Фінансово-економічна криза 2008-2010 років призвела до інтенсифікації процесів фрагментації ядра. Як зазначають експерти Європейської ради із зовнішньої політики, ЄС завжди характеризувався різноманітністю підходів країн-членів, але криза євро створила нові лінії розподілу [28, 5]. Лідери європейських країн опинилися в ситуації, коли не всі країни рівні в прийнятті рішень щодо врегулювання кризових явищ, а участь або неучасть у проектах співпраці вже не є питанням суверенного вибору держав-членів. Більше того, відбувається звуження ядра та розширення периферії європейського геополітичного простору.

Так, Німеччина перетворюється на новий центр прийняття рішень, а формат взаємодії Франція – Німеччина суттєво змінюється. Традиційно до країн ядра відносили Німеччину, Францію, Великобританію, а також здатними впливати на напрямки розвитку європейської політики були Італія і Іспанія. На сучасному етапі нові лінії розподілу всередині ядра мають два взаємопов'язаних аспекти: фінансовий та політичний. У фінансовому аспекті Німеччина підтримується Нідерландами, Фінляндією та Австрією у якості кредиторів антикризових заходів в ЄС, в той час, коли більшість країн південної Європи (Греція, Португалія, Кіпр, а також Іспанія та Італія разом із Ірландією) є боржниками й отримувачами допомоги. Відрізняються і підходи у формуванні економічної політики: запровадження елементів політики стриманості й заощаджень (Німеччина) або стимулювання зростання заради стабільності (Франція). На політичному рівні розгорнулися дебати навколо механізмів управління й врегулювання проблемних аспектів функціонування єврозони. Переважаючою аргументацією країн ядра є необхідність підтримки сталого монетарного та економічного союзу існуючими інструментами управління ЄС, мова йде про єдиний ринок та спільну валюту із центральним банком, а також банківський союз і, нарешті, політичний союз.

В такий ситуація франко-німецька взаємодія залишається центральним елементом європейського інтеграційного поля, однак очевидною є диференціація підходів до політичних аспектів європейської інтеграції. Особливої важливості для тенденції звуження ядра набувають відмінності підходів Німеччини та Франції до політики виходу із кризи. Так, наприклад, Німеччина виступає за продовження функцій Європейського Центробанку щодо контролю над інфляцією, в той час, коли Франція із 10,6% рівня безробіття на кінець 2013 р. (для Німеччини – близько 6%) виступає за стимулювання Центробанком економіки з метою зменшення рівня безробіття.[11, 4-6] Власне дебати розгорнулися щодо, по-перше, хто контролюватиме Центробанк, по-друге, які пріоритети розвитку Європи, по-третє, як функціонуватиме Євросоюз із такими значними розбіжностями у

показниках рівня безробіття (на кінець 2013 р.: на рівні 6% Німеччина, Австрія, Нідерланди, Люксембург; Данія 7,4%, Великобританія 7,7%, Франція 10,6%, Польща 10,6%, Італія 11,7%, Литва 13,3%, Ірландія 14,7%, Португалія 17,6%, Іспанія 26,2%, Греція 27%) та економічного розвитку між Північною, Південною та Східною Європою[3].

Різняться і підходи Франції й Німеччини щодо майбутнього політичного союзу. Франція традиційно розглядає себе європейським лідером, а президент Франсуа Оланд виступає за інтеграційну солідарність, аргументуючи це тим, що для єврозони й ЄС виходом з кризи є поступова політична, економічна та соціальна інтеграція, які потребують узгодження, в першу чергу, нових форм наднаціональної солідарності, а вже потім запровадження інституційних реформ [26, 5-8]. На противагу такому підходу є позиція канцлера Німеччини Ангели Меркель, яка наполягає на інституційних змінах перед проведенням нових форм наднаціональної солідарності.[11, 4]

Підходи Німеччини щодо кризової ситуації в Європі є подвійні. З одного боку, Німеччина наполягає на збереженні європейської інтеграції за її лідерства: Німеччина, як четверта країна в світі за показниками економіки, є центром гравітації в Європі, її експорт товарів й послуг складає 51% від ВВП, а більше половини німецьких товарів експортуються до європейських країн; зона вільної торгівлі ЄС є життєво важливою для німецької економіки; без вільного доступу до ринків європейських країн темпи економічного зростання падають і різко зростає рівень безробіття. Євро виступає для Німеччини інструментом збереження й регулювання торговельних відносин із країнами ЄС, цей факт, в свою чергу, не є на користь самих країн єврозони. По-друге, уряд Німеччини усвідомлює важливість європейського геополітичного простору для посилення позицій Німеччини на світовій арені на противагу США та Китаю.

З іншого боку, окремі європейські експертівідзначають, що Німеччина більше відчуває себе у якості жертви від невдалого управління іншими

країнами, ніж лідер, що керує ними[28, 21-28]. Хоча уряд Ангели Меркель постійно закликає до далекосяжних заходів щодо поглиблення інтеграції та посилення політичного союзу, Німеччина більше покладається на двосторонню дипломатію, ніж на спільні механізми вирішення економічної та політичної кризи. Роль Європейської Ради звелася до впровадження пропозицій Німеччини. Головним інтересом Німеччини є створення відчуття контролю над відповідальністю за події в інших країнах. З точки зору Німеччини, «політичний союз» означає виведення економічної політики з-під меж національної політики та закріпити основні рішення у базових документах. Основні пропозиції Німеччини стосуються політики заощадження та вилучень, ніж гнучкості та стимулювання.

Така позиція Німеччини підтримується такими поки стабільними країнами, як Нідерланди, Фінляндія, Австрія, але вони в переважній мірі ветують інші пропозиції, ніж пропонують власні загальноєвропейські формати виходу із кризи. Очевидно, що збереження єврозони в існуючому форматі відповідає інтересам Франції, Німеччини та інших малих країн ядра.

В минулому Італія та Іспанія були здатні впливати на напрямки розвитку європейської політики. Однак, фінансово-економічна криза значно послабила позиції цих країн. Обидві країни незадоволені наполяганнями Німеччини на політиці заощаджень, але вони не мають потенціалу протистояти Німеччині через політику балансу сили («коаліція тих, хто програв»). Причиною такого балансування є потреба у співпраці із Німеччиною заради виходу із кризи. Як наслідок, політика всередині єврозони зайшла у безвихідь, коли країни ядра очікують на вирішення кризи ринковими механізмами.

В такій розстановці сил ми можемо виділити так звану сферу впливу Німеччини (Німеччина, Австрія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Чехія, Угорщина, Хорватія, Швейцарія, Словенія, Словаччина та Фінляндія). Ці країни економічного ядра єврозони не зазнають конкурентних переваг Німеччини, або вони є залежними від економічних переваг від торгівлі з

Німеччиною, а відтак вони не вбачають загрозовими особливі відносини співробітництва Німеччини та Росії. Водночас зауважимо, що Угорщина, Чехія та Словаччина дуже стурбовані російсько-німецьким зближенням й відчують потребу створення безпекових механізмів захисту, апелюючи до механізмів НАТО або США. Ще більше стурбовані російським чинником Польща та Балтійські країни, які залишаються в межах сфери впливу Німеччини з економічних причин.

Фрагментація на сфері впливу є важливою тенденцією сучасного європейського геополітичного простору. Можливо, саме регіональні організації у формі вузьких функціональних чи географічно близьких блоків є шляхом подальшого розвитку Європи. Такий сценарій є імовірним особливо у ситуації, якщо Німеччина сконцентрується на своїх відносинах із ключовими країнами єврозони та країнами Центральної Європи, аніж на відносинах із країнами периферії.

Важливим фактором збільшення розриву між центром та периферією є питання транспортної інфраструктури, концентрація якої на півночі Європи визначає більш стабільні процеси в економіці країн. [6] Транспортна інфраструктура займає важливе місце в торговельно-економічній сфері функціонування держави. Завдяки інвестуванню у розвиток інфраструктури автодоріг та залізниць у поєднанні з природними транспортними мережами річок Північна Європа – зокрема Франція, Німеччина та Нідерланди – є порівняно більш розвинутою частиною Європи за південну. Такі країни як Італія, Іспанія, Португалія, Греція та балканські країни мають більші торговельні витрати через менш розвинені водні та наземні комунікації, що в першу чергу обумовлюється гірською географією, яка відокремлює їх від центральної частини континенту. Наразі на Францію, Німеччину, Нідерланди, Бельгію, Польщу та Данію припадає з 66 тис. км доріг, побудованих в ЄС в останні півтора десятиліття, 32 тис км; з 212 тис. км залізниць, побудованих з коштів ЄС, 92 тис. км; з 41 тис. км внутрішніх навігаційних артерій – 24 тис. км. Переважна більшість транспортних

магістралей розбудована в межах країн-членів, і не сприяла розвитку транскордонної інфраструктури. Очевидно, що така диспропорція в розбудові транспортної інфраструктури призвела до інфраструктурного розриву між Північною та Південною Європою, що і вирізнило рівні впливу фінансово-економічної кризи на ці європейські країни.

Ще однією тенденцією сучасного структурування геополітичного простору Європи є фрагментація у сфері безпеки. Безпекова фрагментація Європи є суттєвим ризиком для майбутнього єврозони. НАТО відсторонилася від ефективних гарантій національних інтересів європейських держав. Німеччина і Франція вдалися до особливих відносин із Росією, що стало розчаруванням для Балтійських країн та країн Центральної Європи. Разом із політикою певного відсторонення США щодо європейського простору, ці країни відчують вакуум безпеки. В результаті, центральноевропейські країни вдалися до організації альтернативних форматів безпекової взаємодії. Чотири центральноевропейські країни, що утворюють Вишеградську групу – Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина – використали форум у якості основи для створення Центральноевропейської бойової бригади. [9] Балтійські країни, відчуючи небезпеку від посилення політики Росії в світі та щодо регіону, спрямували свої зусилля на розширення військової та безпекової співпраці із Північними країнами Європи. Так, Литва має приєднатися до Північноєвропейської бойової групи до 2014 р., а Естонія й Литва вже є у її складі. Франція та Велика Британія підтримали діяльність бойової групи у 2010 році, а у 2011 році Лондон висловив зацікавленість у розвитку Балтійсько-Північноєвропейської військової співпраці [13].

Отже, вузькі регіональні угруповання є очевидною тенденцією фрагментації європейського геополітичного простору. Більше того, Центральноевропейський та Балто-Північноєвропейський простори складають на сучасному окремі геополітичні складові Європи. Так, Північноєвропейський регіональний блок (Швеція, Норвегія, Данія,

Фінляндія, Ісландія, Естонія, Литва, Латвія) формує Північноєвропейські сферу впливу, яка включає в себе і країни Балтії й формується переважно за геополітичного лідерства Швеції[24]. Для формування даного простору важливим є сприйняття політики Росії у негативному контексті, Німеччина є важливим торговельним партнером, але часом її діяльність оцінюється як конкурентна щодо лідерських амбіцій інших акторів. Швеція відіграє ключову лідерську роль у Балтійському регіоні. Її фінансові інституції практично контролюють балтійські держави, а незалежний потужний військово-промисловий комплекс дозволяє цій країні відігравати ключову роль у формуванні військової складової діяльності ЄС. Метою Швеції є перетворення Балтійсько-Північноєвропейського простору на центр торгівлі та вузол енергетичної транспортної інфраструктури. Особливе місце в геополітичній стратегії Швеції віддається і простору Східної Європи, програма Східне партнерство виступає ключовим інструментом цієї політики. Свідченням прагнення Швеції очолити процеси інтеграції Східноєвропейського простору до європейського геополітичного поля є розробка урядом цієї країни семирічної стратегічної програми розвитку співпраці в рамках Східного партнерства й виділення суми у 500 млн. євро на дані потреби. В інтересах збільшення потенціалу Східного партнерства Швеція призначила спеціального посла у Східному партнерстві. Саме Швеція виступає із проектом формування зони вільної торгівлі Східного партнерства й пропонує запровадження формулювання «більше за більше», коли партнери із Східної Європи матимуть змогу долучатися до поглиблення інтеграційних процесів в рамках ЄС за досягнення суттєвого прогресу в базових критеріях Союзу. [1, 11]

Центральноєвропейська сфера впливу у форматі Вишеградської групи (Польща, Чехія, Словаччина, Румунія, Угорщина та Болгарія) є окремим геополітичним елементом європейського простору. Для формування даного простору важливу роль відіграє фактор оборони, що складає основу безпекової фрагментації й регіоналізації в рамках субрегіону, а також

енергетична самодостатність. Свого часу ЄС відіграв ключову роль у стабілізації внутрішньої ситуації та проведення макроекономічних перетворень в цих країнах. Членство в ЄС сприяло економічному розвитку, посиленню демократичних систем управління та зменшенню традиційних ризиків і загроз в сфері безпеки, що розподіляли Центральну й Східну Європу протягом історії. Серед країн регіону сьогодні вирізняється декілька держав, що мають власні регіональні амбіції та розглядають регіон у якості механізму укріплення власного потенціалу. Сьогодні до реалізації своїх геополітичних амбіцій на Центральноєвропейському просторі готові Польща (концепція повернення до кордонів до 1772 р.), Угорщина (концепція Великої Угорщини) та Румунія (концепція Великої Румунії). Всі вони розглядають ЄС у якості механізму формування власних сфер впливу, а Україна в тій чи іншій мірі виступає об'єктом даних геополітичних концепцій. [10, 16, 18]

Отже, Центральноєвропейський простір має складну лідерську структуру, в межах якої майже всі країни мають амбіційні геополітичні концепції. Центральноєвропейській простір включає також численні напівпериферійні геополітичні центри, які складно інкорпорувати в єдину геополітичну структуру, якими і стали ЄС та НАТО. Завдяки високому рівню припливу інвестицій, а також економічній й військовій підтримці ЄС та США, Центральноєвропейський регіон є доволі розвиненим в економічному плані регіоном. Це внутрішній буфер ЄС, що захищає європейське ядро, тому Центральна Європа складає стратегічне значення для ядра ЄС. Відчуваючи певну захищеність, ЄС надає меншого значення Східній Європі (зовнішньому буферу), щодо якого посилюється стратегія Російської Федерації.

Поточна криза призвела до зростання нестабільності і в Центральній Європі, в країнах Вишеградської групи. Криза призвела до суттєвих політичних та економічних зрушень в даних країнах. [9, 10]

Наступним елементом виступає Середземноморська Європа (Італія, Іспанія, Португалія, Греція, Кіпр та Мальта), яка є наразі периферійною частиною європейського геополітичного простору. Безпекові інтереси даних країн відрізняються від решти Європи з огляду на маршрути нелегальної міграції з Туреччини та Північної Африки. Географічно, країни Середземноморської Європи дещо відсторонені від основних торговельних коридорів, а слабкість транспортної інфраструктури у порівнянні із північною частиною континенту лише посилюють проблеми надзвичайної заборгованості та відсутності ринкової конкурентоспроможності.

Очевидно, що за межами цих груп держав залишилися Франція та Велика Британія. Лондон традиційно дотримується особливого підходу щодо континентальної Європи, однак з 2010 р. активізується зближенні із Балтійсько-Північноєвропейським угрупованням. Франція все частіше розглядається частиною сфери впливу Німеччини, при тому, що Франція все ще намагається утримувати лідерські позиції в євроні через формування параметрів ринку праці та соціальних переваг. Однак, традиційно Франція є середземноморською державою, а також підтримує Центральноєвропейські союзи у якості механізмів послаблення впливу Німеччини. Вона також розвиває двосторонні відносини із Великобританією у військовій сфері, частково у якості противаги тісній прив'язці до Німеччини. У випадку, якщо Франція вдаватиметься до незалежнення від Німеччини, вона швидко поновить контроль у своїй природній сфері впливу Середземноморської Європи, і можливо за підтримки таких акторів як США та Великобританія. Ідея Середземноморського Союзу мала стати практичним механізмом реалізації даного припущення.

Іншим виміром розподілу європейського геополітичного простору внаслідок кризових явищ в економіці та політиці є рівень еліт та правлячих політичних кіл: правлячі політичні сили Європи втрачають свої позиції в бік нових лідерів в рамках керівних політичних партій або на користь популістським рухам, які все сильніше проявляють себе в контексті критики

антикризових стратегій сучасних урядів європейських країн. Проблеми Європи вже давно припинили бути суто фінансовими, або економічними, Європа переживає політичну кризу. Високі рівні безробіття, особливо у Середземноморській Європі, спричиняють соціальний неспокій. Одним із проявів соціального невдоволення є посилення позицій антиурядових партій. Всі вони суворо критикують стратегії реагування на кризу традиційних еліт. Основними напрямками критики є анти-імміграційні заходи та наслідки запровадження євро. У Франції, Великобританії та Австрії правлячі партії втрачають електорат. Сучасна криза стала фоном для активізації політичної активності націоналістичних та неонацистських рухів, таких як партія «Золотий світанок» у Греції та «Партія п'яти зірок» в Італії. Ці тенденції особливо гостро сприймаються на тлі наближення виборів до Європарламенту у 2014 році, які змушені змінювати свої антикризові стратегії під тиском вимог щодо обмеження імміграції, обмеження європейської інтеграції та скасування євро.[15]

Третім виміром фрагментації в Європі можна вважати регіональну фрагментацію всередині самих європейських країн. Запровадження антикризової стратегії заощаджень призведе до посилення дисбалансів на регіональному на внутрішньодержавному рівнях. [17]Всередині європейських країн регіони із високим рівнем заборгованості, які не можуть досягти цілей зменшення витрат, звертаються до урядів по додаткову допомогу та час (що до речі характерне і для взаємин між державними урядами та Брюсселем). В докризові часи запровадження спільної валюти дозволило регіонам численних країн отримати доступ до дешевих кредитів, посилюючи конкуренцію серед позичальників на міжнародному рівні. Приклади Іспанії, Італії та Португалії є показовими для процесу перетворення місцевих та регіональних урядів на основну перешкоду для зменшення дефіциту, з яким зіштовхнулася південна європейська периферія. Така делікатна ситуація у цих регіонах лише збільшує боргові зобов'язання і, в свою чергу, підриває ринкову довіру щодо спроможності Іспанії, Італії та

Португалії зменшити рівні своїх витрат. Більше того, такі фінансові непорозуміння між регіональними місцевими урядами та центральним урядом складають небезпеку конституційному ладу окремих країн – конституціями Іспанії та Італії передбачено надання окремих ключових економічних та політичних повноважень регіональним місцевим урядам.

Європейська криза посилила фінансову уразливість регіонів та муніципалітетів на периферії Європи. Дана тенденція навіть більш небезпечна, ніж наслідки економічної кризи, оскільки в такому випадку під загрозу підпадає єдність країн. Відсутність ефективною системи розподілу коштів між країнами є головною слабкістю Європейського Союзу. У випадку, якщо країни перенесуть цей недолік на внутрішньодержавний рівень, це може серйозно загрожувати політичній стабільності держав-членів єврозони. Прикладами ускладнення геополітичного ландшафту в даному розрізі виступає проголошення у вересні 2013 р. прагнення Шотландії проведення референдуму про незалежність від Великобританії у вересні 2014 р. [14], а також проголошення про проведення референдуму щодо незалежності Каталонії від Іспанії у вересні-листопаді 2014 р. [2] Отже, параметри впливу економічної кризи на внутрішньодержавний розвиток, а також на питання єдності всередині європейського геополітичного простору визначатимуть крім іншого порядок денний європейської інтеграції.

Структурування європейських суміжних просторів

Європейські суміжні простори відіграють важливу роль для ЄС не лише в контексті безпеки, але вони виступають певною формою інтеграції в межах європейського простору. Експерти Ради зовнішньої політики ЄС вирізняють чотири європейські інтеграційні проекти. [28, 6-7] Перший інтеграційний проект ґрунтується на центральній ролі євро, в рамках якого лідери узгоджують відповідні методи створення банківського союзу, механізми фіскальної консолідації, заходи впровадження в життя політичних рішень щодо спільних фондів. Другий інтеграційний проект стосується формування спільного ринку, який виступає заходом збереження єврозони.

Повний розпад єврозони означатиме крах євро, в той час, коли значне просування до політичного союзу може призвести до зменшення спільного ринку, оскільки такі країни як Великобританія та Швеція прагнуть дотримуватися особливої позиції від центрального ядра Європи. Третій проект є спробою примирити Європу через процес розширення й політику сусідства, що ґрунтується на ідеї про трансформацію нестабільних суміжних просторів завдяки механізмам відкритого ринку та прозорості кордонів. Реалізація цього проекту суттєво обмежується політикою заощаджень та зосередженістю на внутрішніх кризових процесах. Четвертий проект базується на ідеї глобальної Європи, в рамках якого європейські країни могли б формувати спільні позиції в економічній, дипломатичній чи військовій сферах в інтересах оформлення ЄС як окремого центру сили сучасної світової політики, а не просто підтримувати або приєднуватися до ключових рішень, які приймаються у Вашингтоні чи Пекіні [27]. Очевидно, що такий проект є важким для втілення в життя на сучасному етапі, особливо за умов, коли спроба поглиблення інтеграції в євроні супроводжується політикою самомаргіналізації.

Проблема полягає в тому, що наразі не існує консолідованого підходу щодо пріоритетності цих проектів і кожна держава-член ЄС прагне розбудовувати подальші шляхи інтеграції за різними проектами. Звісно, суперечливість підходів щодо пріоритетності моделей та відмінності підходів країн-членів ЄС щодо подальшого розвитку не є проблемою без вирішення, але це складно робити в кризові часи без відкритого діалогу [28, 8].

Очевидно, що політика розширення та політика сусідства виступають для ЄС інструментом створення певної сфери впливу через запровадження зони процвітання та стабільності. Така політика передбачає, з одного боку, консолідацію економічного, політичного та соціального просторів Європи через гнучкі механізми розбудови Європи в рамках багатовимірних підходів. З іншого боку, через Європейську політику сусідства (ЄПС) ЄС прагне проектувати власну ідентичність і у такий спосіб впроваджувати часткову

європеїзацію суспільств поза власними межами. [22, 148-149] Проект сусідства спрямований на формування макрорегіону стабільності та процвітання, що поєднується спільними цілями та цінностями, хоча і з різними стратегіями реагування на ризики безпеки.

Першим зовнішнім суміжним простором виступає група країн Європейської економічної зони (ЄЕЗ) – Норвегія, Ісландія, Ліхтенштейн, й окремо виступає Швейцарія, яка є майже членом ЄЕЗ. Це країни, що запровадили значну частину законодавства ЄС в сфері регулювання економічних відносин в обмін на те, щоб мешканці та фірми їхніх країн користувалися привілеями чотирьох свобод ЄС (вільний рух товарів, капіталів, людей та послуг). Дані країни готові до повної економічної інтеграції, але наразі не готові до делегування частини суверенітету наднаціональним керівним інституціям. Всі ці країни є членами Шенгенської зони.

Другим зовнішнім щодо ЄС просторовим елементом є сусідні мікро-держави – Андорра, Монако, Сан Марино, Ватикан, які економічно дуже залежні від ЄС, оскільки є складовими єдиного ринку, єврозони та Шенгенської зони. Більшість цих країн, разом із Нормандськими островами, складають важливі офшорні фінансові ринки, які однак наразі виявляють зацікавленість у поширенні численних фінансових та фіскальних регулятивних механізмів ЄС.

Третім простором є сукупність країн-кандидатів. Геополітичні процеси в рамках просторів цих країн обумовлюються трансформаційними процесами в контексті адаптації законодавства ЄС, а також запровадження дієвих механізмів його функціонування. Така «геополітика розширення та сусідства» ЄС має декілька важливих аспектів. Можливо, найбільш очевидним процесом є відмінності між концепцією привілейованого партнерства ЄС на основі «спільних цінностей» та концепцією обумовленості для сусідніх країн адаптації норм ЄС у якості передумови для такого партнерства. Як зауважують Ван Хоутум та Боедельт'є, така відмінність

обумовлюється прагненнями ЄС створити нові критерії диференціації суміжних просторів на основі різних рівнів «європейськості» та географічного розташування між «Європою ЄС», «Європою поза межами ЄС» та «не Європою». [22, 150]

З метою аналізу цих питань, важливо рахуватися не лише із структурними відносинами, геополітичним суперництвом та асиметрією потенціалів між ЄС та його сусідами. Важливо також усвідомлювати основні культурні та соціо-просторові засади геополітичних проєктів ЄС. Ідея Європи як єдиного політичного простору виступає потужним стимулом для змін у міждержавних взаєминах. [3, 7] Вплив ЄС виражається у стимулюванні нових партнерів до адаптації політичного порядку денного, цінностей та світосприйняття. Однак це неоднозначний процес: численні зобов'язання щодо запровадження країнами-кандидатами на вступ дієвих механізмів ринкової економіки, розвитку громадянського суспільства, а також інтереси безпеки мають особливості інтерпретації та реалізації у відповідності до національних та регіональних особливостей певних просторів. В такому контексті параметри стосунків із сусідніми субрегіонами та країнами-кандидатами мають розроблятися спільно, а не визначатися в односторонньому порядку з огляду на інтереси виключно ЄС. В результаті такої односторонності сучасна політика ЄС щодо розширення та сусідства є процесом упорядкування та облаштування кордонів (*ordering and bordering*), в якому переважно відображені інтереси безпеки окремих-країн-членів Євросоюзу. Прикладом є сприйняття російського фактору в європейській політиці, особливо посилення політики Росії щодо країн Центральної та Східної Європи як наслідок запровадження програми Східного партнерства. Наслідком для геополітичного європейського простору стала, по-перше, безпекова фрагментація та, по-друге, ще більша націоналізація зовнішньополітичних стратегій країн-членів.

Щодо країн-кандидатів, то переговори про приєднання із Туреччиною зайшли у безвихідь, а ситуація у просторі Західних Балкан визначається

переважно динамікою взаємин зовнішніх акторів, аніж внутрішньо регіональною динамікою. Традиційні зовнішні актори в межах Західних Балкан – Австрія, Туреччина та Росія – не настільки активні в регіоні як а періоди їх статусу імперій, але вони визначають параметри регіону у відповідності до власних імперативів. Особливу активність ці країни проявляють в економічній сфері: Австрія контролює процеси в банківському секторі, Росія активізувала діяльність в енергетичному секторі, а Туреччина є одним з найактивніших торговельних та інвестиційних партнерів. Фінансові та економічні інтереси цих трьох акторів взаємодіятимуть в регіоні і в подальшому.[8]

Зовнішній вплив ускладнюється і особливою роллю США у НАТО та Німеччини й Франції в ЄС, які також зацікавлені у безпекових, економічних й політичних аспектах європеїзації країн Західних Балкан. Дані процеси впливають і на внутрішню диференціацію всередині регіонального простору. Так, Словенія і Хорватія вже є членами ЄС і НАТО переважно зосереджують свої зовнішньополітичні стратегії на країни Західної та Центральної Європи, аніж на Сербію та Македонію. Геополітичні орієнтації Сербії спрямовані як на Захід, так і на Росію, а всередині держави проблемними залишаються питання статусу Боснії та Косово.[23] Сербія прагне до тісніших відносин із Європою та Західнобалканськими сусідами, й переважно через приєднання до ЄС. Але через поточну економічну та політичну нестабільність в Європі, а також через вимоги ЄС щодо відокремлення Косово, ставлення Сербії до Євросоюзу є доволі обережним. В свою чергу, економічна та політична нестабільність в самій Сербії стримує ЄС в просуванні приєднання цієї держави до Союзу. Потенціал міждержавного конфлікту наразі оцінюється як дуже низький (хоча Сербія і є найбільш потужною військовою силою, вона оточена державами-членами НАТО). [23]

Отже, найбільш потужною зовнішньою силою в регіоні Західних Балкан виступає Європейський Союз, а разом із НАТО вони стали потужними стабілізаційними факторами для даного простору. Водночас,

приєднання цих країн до даних структур не сприяє внутрішньо регіональній консолідації.

Четвертим просторовим елементом суміжного до ЄС простору є країни Європейської політики сусідства (ЄПС). Політика сусідства розподіляється на південну та східну складову. На сході шість країн, крім Росії, охоплюють країни Східної Європи та Південного Кавказу й покриваються механізмами програми Східного партнерства – Білорусь, Україна, Молдова, Грузія, Вірменія, Азербайджан. На півдні десять середземноморських країн поєднані Барселонським процесом та Союзом для Середземномор'я – Марокко, Алжир, Туніс, Лівія, Єгипет, Йорданія, Ізраїль, Палестинські території, Ліван, Сирія.

Історія формування політики сусідства відображує особливості ролі й місця суміжних просторів для Європи. Фактично, південний та східний вимір протиставляються в інтересах окремих країн-членів Євросоюзу: Союз для Середземномор'я, ініційований у 2007 році президентом Франції Н.Саркозі, та програма Східне партнерство за ініціативи Швеції та Польщі є спробами актуалізувати різні виміри геополітики сусідства без реального підкріплення практичними програмами й проектами ЄС. Крім того, з геополітичної точки зору, дані ініціативи виступають переважно як інструменти лідерських амбіцій в більш вузькому субрегіональному вимірі.

Дієвість програми Східного партнерства у якості інструменту геополітичної консолідації східноєвропейської периферії виявилася низькою. По-перше, через природу самої програми, яка пропонує партнерам механізми взаємодії, не підкріплюючи їх належними ресурсами та зобов'язаннями з боку Євросоюзу. За визначеннями європейських експертів Н.Попеску та Е.Вільсона, програма є «самостійною роботою» (do-it-yourselfpolicy). [12, 2] Основним акцентом програми стала робота над створенням поглиблених та всеохоплюючих зон вільної торгівлі з країнами-партнерами. По-друге, східноєвропейські партнери є країнами спільної зацікавленості Європи та Росії. Російський фактор виявився дуже важливим для розбудови

європейського геополітичного простору. В контексті Східного партнерства саме в результаті впливу Росії у листопаді 2013 р. Вірменія проголосила про намір приєднатися до Євразійського Союзу у складі Росії, Білорусі та Казахстану; еліти Білорусі та Азербайджану демонструють незацікавленість в програмах Східного партнерства, підписання Угоди про асоціацію з Україною відкладено на невизначений термін, Молдова та Грузія залишаються об'єктами геополітичного протистояння. Очевидно, що Росія користується економічною та політичною кризою в Європі в інтересах посилення свого впливу в Східній Європі. Механізмами такого посилення виступають активізація діяльності «Сбербанку Росії» в банківському секторі країн регіону, збільшення частки російського капіталу в енергетичній та транспортній інфраструктурі. [19; 20; 21]

Таким чином, південна та східна периферійні частини європейського геополітичного простору на сучасному етапі характеризуються високим рівнем нестабільності, що вимагає для ЄС пошуку нових форм геополітичної консолідації.

Висновки

Європейський геополітичний простір наразі характеризується періодом фрагментації. Фінансова криза, що перетворилася на економічну й політичну, визначає тенденцію до скорочення геополітичного ядра та розширення периферії. Німеччина посилює свої позиції у якості європейського центру прийняття рішень, із одночасним посиленням розбіжностей Німеччини та Франції й пошуку питань зближення позицій Франції та Великобританії в інтересах врівноваження Німеччини в сфері пошуку шляхів виходу із кризи єврозони та подальшого політичного союзу. Італія та Іспанія втрачають можливості впливати на процеси прийняття рішень в рамках ЄС.

Посилюється в рамках європейського геополітичного простору тенденція до безпекової фрагментації, прикладами якої є Північноєвропейська та Вишеградська групи, під впливом зростаючих геополітичних амбіцій Швеції, Польщі, Румунії, Угорщини в рамках Балто-

Північноєвропейського та Центральноєвропейського геополітичних складових.

Аналіз тенденцій економічної фрагментації дозволяє виокремити певні сфери впливи як просторові елементи європейського геополітичного простору: сфера впливу Німеччини, Середземноморська Європа, Вишеградська група, Північноєвропейська Європа. Осторонь можна вирізнити підходи Франції та Великобританії. Посиленню економічної фрагментації сприяє традиційна нерівномірність розвитку транспортної інфраструктури в Північній та Південній Європі.

Факторами фрагментації виступають, крім іншого, зростання ваги націоналістичних та євроскептичних сил в політичному спектрі європейських країн, а також зростаючі тенденції нерівномірності внутрішньодержавного фінансування, що посилює тенденції до прагнення до відокремлення (Шотландія, Каталонія).

Європейський геополітичний простір за межами ЄС складається з країн Європейської економічної зони, країн – кандидатів на вступ та сусідніх країн.

Геополітика розширення та сусідства є важливим структурним інструментом формування європейського геополітичного простору. Вони включають в себе, з одного боку, консолідацію економічного, соціального та політичного аспектів європейського простору, частково через гнучкі підходи до розбудови європейського простору в контексті багаторівневої політики; з іншого боку, через механізми ЄПС ЄС прагне проектувати власну ідентичність й у такий спосіб здійснювати європеїзацію суспільств за межами кордонів ЄС. В результаті проекту розширення та сусідства ЄС очікує на оформлення макрорегіону стабільності та процвітання, поєднаний спільними цілями та цінностями, водночас із посиленням пошуку особливих підходів до вирішення питань безпеки в результаті послаблення фактору США та НАТО в безпековому вимірі.

Зростає геополітична боротьба за вплив в межах сучасноєвропейського простору: Російська Федерація прагне скористатися

економічною та політичною кризою в Європі та послабленням уваги США щодо континенту в інтересах збільшення впливу в Європі в першу чергу через комерційну експансію, особливо в регіоні Центральної та Східної Європи. Власне російський чинник лежить в основі окремих вимірів фрагментації європейського геополітичного поля (у якості сприйняття Росії як ризику національної, і ширше регіональної, безпеки Центральноєвропейськими та Північноєвропейськими, Балтійськими країнами, більше кооперативний підхід Франції та Німеччини тощо). Існуючим механізмам закріплення периферійних суміжних просторів на південь та схід Європи бракує ефективних механізмів стимулювання країн-партнерів до прогресивних перетворень.

Список використаних джерел:

1. Bildt C. Toward a Reunited Europe // Eastern Europe. – 2013. – No.10. – P. 7-11
2. Catalonia Announces a Referendum on Independence . - Stratfor Analyses. - <http://www.stratfor.com/analysis/catalonia-announces-referendum-independence>
3. Emerson M. Europe`s Continental Regionalism // CEPS Working Documwnt. – 2013. – February . – No.375. – www.ceps.eu
4. Europe, Unemployment and Instability. - Stratfor Analysis. - <http://www.stratfor.com/weekly/europe-unemployment-and-instability>
5. Europe's Embattled Establishment // Stratfor Analysis. - October 1, 2013. - <http://www.stratfor.com/geopolitical-diary/europes-embattled-establishment>
6. Europe's North-South Divide on Infrastructure. – Special report / Stratfor. – <http://www.stratfor.com/analysis/special-report-europes-north-south-divide-infrastructure>
7. Friedmen G. The Real Rivalry Between Russia and the United States // <http://www.stratfor.com/geopolitical-diary/real-rivalry-between-russia-and-united-states>
8. Geopolitics of the European Borderlands: The Western Balkans StratforAnalises. - Stratfor Analyses. - <http://www.stratfor.com/analysis/geopolitics-european-borderlands-western-balkans>

9. How the European Crisis Affects the Visegrad Group. - Stratfor Analysis. - <http://www.stratfor.com/analysis/how-european-crisis-affects-visegrad-group>
10. Hungary Seeks a Multidimensional Foreign Policy. - Stratfor Analyses. - <http://www.stratfor.com/geopolitical-diary/hungary-seeks-multidimensional-foreign-policy>
11. Klau T., Guérot U. How France and Germany can make Europe work - European Council on Foreign Relations (ECFR), 16 May 12. - http://www.ecfr.eu/publications/summary/how_france_and_germany_can_make_europe_work
12. Kobzova J. What does the EU's neighbourhood policy have in common with IKEA? - European Council on Foreign Relations (ECFR). - http://www.ecfr.eu/blog/entry/what_does_the_eus_neighbourhood_policy_have_in_common_with_ikea#sthash.5FCn3PkI.dpuf
13. Nordic-Baltic Alliance and NATO's Arctic Thaw. - Stratfor Analysis. - <http://www.stratfor.com/geopolitical-diary/nordic-baltic-alliance-and-natos-arctic-thaw>
14. Obstacles to Scottish Independence. - Stratfor Analyses. - <http://www.stratfor.com/analysis/obstacles-scottish-independence>
15. Papić M. The Divided States of Europe // <http://www.stratfor.com/weekly/20110627-divided-states-europe>
16. Poland Contends with an Uncertain Future. - Stratfor Analysis. - <http://www.stratfor.com/geopolitical-diary/poland-contends-uncertain-future>
17. Regional Tensions Within EU Countries. - Stratfor Analysis. - <http://www.stratfor.com/analysis/regional-tensions-within-eu-countries>
18. Romania's Role in Europe's Geopolitical Trends. - Stratfor Analysis. - <http://www.stratfor.com/analysis/20110824-dispatch-romania-role-europes-geopolitical-trends>
19. Russia's Railway Expansion and Asia-Europe Trade. - Stratfor Analysis. - <http://www.stratfor.com/analysis/russias-railway-expansion-and-asia-europe-trade>
20. Russia's Response to the EU's Eastern Partnership Efforts. September 4, 2013 // Stratfor Analysis. - <http://www.stratfor.com/analysis/russias-response-eus-eastern-partnership-efforts>
21. Russia's Sberbank Expands in Central and Eastern Europe. - Stratfor Analysis. - <http://www.stratfor.com/analysis/russias-sberbank-expands-central-and-eastern-europe>

- 22.Scott J. Wesley. Reflections on EU Geopolitics: Consolidation, Neighbourhood and Civil Society in the Reordering of European Space // Geopolitics. – 2011. – 16. – P.146–175
- 23.Serbia's Russia-EU Balance. – Stratfor Analyses. - <http://www.stratfor.com/analysis/serbias-russia-eu-balance>
- 24.The Baltic-Nordic-British Relationship Summit. - Stratfor Analysis. - <http://www.stratfor.com/analysis/baltic-nordic-british-relationship-summit>
- 25.Torreblanca Ignacio J., LeonardM. The continent-wide rise of Euroscepticism . - European Council on Foreign Relations (ECFR), 16 May 2013.- http://www.ecfr.eu/publications/summary/the_continent_wide_rise_of_euroscepticism207
- 26.Torreblanca J., Dullien S. What is political union?. - European Council on Foreign Relations (ECFR), December 2012 // http://www.ecfr.eu/publications/summary/what_is_political_union
- 27.Vansse J., Dennison S. European Foreign Policy scorecards 2013. - European Council on Foreign Relations (ECFR), January 2013 // <http://www.ecfr.eu/scorecard/home>
- 28.Zielonka J., Walton N. The new political geography of Europe. - European Council on Foreign Relations (ECFR), January 2013 // http://www.ecfr.eu/publications/summary/the_new_political_geography_of_europe